

УДК 811. 161. 2'367. 622.11' 366. 522' 366. 543

М. Г. Зубков

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Нормалізація закінчень іменників чоловічого роду однини II відміни в родовому відмінку

Зубков М. Г. Нормалізація закінчень іменників чоловічого роду однини II відміни в родовому відмінку. Темою статті є складні випадки нормування щодо вжитку флексій -а(-я) та -у(-ю) в іменниках II відміни чоловічого роду в родовому відмінку однини й сучасний стан довідково-лексикографічних видань.

Ключові слова: граматична категорія, родовий відмінок, флексія, закінчення.

Зубков Н. Г. Нормализация окончаний в именах существительных II склонения мужского рода в родительном падеже единственного числа. Тема статьи – сложные случаи нормирования употребления флексий -а(-я) и -у(-ю) в именах существительных II склонения мужского рода в родительном падеже единственного числа и современное состояние справочно-лексикографических изданий.

Ключевые слова: грамматическая категория, родительный падеж, флексия, окончание.

Zubkov N. G. Normalization of Endings of II Declension Masculine Singular Nouns in the Genitive Case. The paper deals with complicated cases of norms application concerning the usage of '-а(-я)' and '-у(-ю)' flexions in the singular second-declension masculine nouns in the genitive case, as well as with the contemporary state of art in reference and lexicographic literature.

Key words: grammar category, genitive case, flexion, ending.

Темою статті є складні випадки нормування щодо вжитку флексій -а(-я) та -у(-ю) в іменниках II відміни чоловічого роду в родовому відмінку однини. Згідно з лінгвометодичними положеннями Л. Щерби, розглядаючи граматичні явища, ураховуємо семантичний аспект з огляду на те, як ця граматична категорія відображає те чи те поняття [10:334]. Про явище варіативності в підручниках побічно зауважено, що окремі іменники мають закінчення -а(-я) чи -у(-ю) залежно від значення або наголосу без змінення значення.

Розсліди лінгвістів (О. Синявського, С. Смаль-Стоцького, В. Юносової та ін.) свідчать про зміну співвідношення між флексіями Р. в. однини іменників чоловічого роду. Віддавна закінчення -а(-я) мали як назви істот, так і назви предметів та явищ. Закінчення -у(-ю) набували речовинні й абстрактні іменники. Та вже XV–XVII ст. друга форма переважає й починає активно витискати флексію -а(-я). Лише XX ст. було унормовано положення про те, що закінчення -а(-я) властиве іменникам на позначання назв істот, міст, одиниць виміру, механізмів і їх деталей, окремих предметів тощо, а закінчення -у(-ю) зазвичай притаманне іменникам на позначання збірності, матеріалу, абстрактних понять, процесів тощо, та й тут маємо низку винятків і розбіжностей. Саме правильне вживання останніх є найбільшим каменем спотикання для мовників, а для пересічних громадян, школярів та студентів і поготив.

Важко не погодитися з проф. І. Ющук, який, відзначаючи логічну структуру української мови, толерантно зауважив, що на сьогодні слабо впорядкованим є лише відмінювання іменників II відміни чоловічого роду, де бувають варіанти й вагання стосовно вживання закінчень. Однак нині цей безлад щодо вживання флексій набув загрозливих обширів. Теле- й радіоетер часто-густо повідомляє про новини із *Парижу, Лондону* тощо, але чомусь із *Курська, Гомеля*, часопис «Український адвокат» № 12, 2007 р. з палітурки привітав колег *3 днем адвокату*, уздовж колії застерігають *«Бережись потягу!»*, не пасе задніх і Харків – у метрі: *«Вихід до тролейбусу»*. *«При виході з вагону»*. *«Збережемо до єдиного центру»*. *«Аксесуари до вашого джипу»*. *«В ефірі телеканала СТБ»*. *«Центр доступу до СУГ (справа від дома електроніки)»*. *«працюємо з групами цигуна й пілатеса»*.

По радіо «Ера-FM» не раз лунала оповістка про історію м. Запоріжжя – *«після будівництва Дніпрогеса»*, згодом *«Президент поклав квіти до пам'ятного знаку»*, навіть уявити важко таку процедуру, оскільки це слово із кінцевим -у позначає звуковий, світловий, або інший віртуальний знак, далі астролог В. Заблоцький розводився *«щодо знаку зодіака Козерогу»* – усе з точністю навпаки. 30.01.09 *«все житло до єдиного метру»*. 02.08.09 у висиланні *«Православний світ»* *«До міста Луцьку»*. 11.01.09 політолог В. Ковтун – *«У заявах Прем'єр-міністра Тимошенко та Президента Ющенко»*, з цих слів гра-

мотна людина має зрозуміти, що йшлося про двох жінок. Це найтипівіша плутанина з українськими прізвищами на -о та на приголосний. Прикро, коли їх носії – чоловіки, стають жінками. «Віталія Кличко, депутата Шкіль», 10.02.09 відник Лукін надав слово «політологіві Небоженко» et cetera. 09.02.09 нардеп М. Катеринчук переймався «якістю бензина». 02.03.09 від відника програми з братами Капрановими ми почули: «менше відсотку», тоді ж очільник МЗС заспокоїв: «ми не втратили жодного сантиметру». 20.02.09 національне радіо розповідає про «вплив на діяльність серцевого м'язу», а «Ера-FM» – про ліки від «запалення нерву», тоді ж на телешоу «Свобода на Інтері» нардеп Папієв «дорватися до станку». 31.03.09 у зверненні Президента «Від Парижа до Пекіну». 07.04.09 ТСН «1+1» «сектора дошкільних закладів», т. с. 25.05.09 військовий експерт Бадрак «будівля корвету». 18.03.10 «Я так думаю» міністр освіти і науки (!) Д. Табачник «кожного року жодного документу, саме головне впізнаєтьність диплому, знаходиться бал атестату». На I програмі національного радіо 29.06.09 дід Стас, читаючи казочку Б. Вовка, видав: «з підйомного крану». Щодо грамотности перекладу фільмів й ин. «перлів» радіоетеру доречно ознайомитись із вельми повчальною розвідкою Р. Мацюка [6].

Левову частку таких нековирностей можна списати на неграмотність тих чи тих мовців. Та біда-проблема в тім – що вони читають, чим користуються?

На окрему увагу заслуговує академічний Російсько-український словник [7] у ньому: *альта*, *баса*, *дисканта* й т. с. *баритона* й -ну, *тенора* й -ру; *березняка*, *дубняка*, *грушняка*, *сливняка* й т. с. *вишняку*, *сосняку*; *анусу*, [2; 3] -са; *аргумента*, [1; 2; 3; 4; 5; 9] -ту; *аутрайту*, [2; 3] -та; *афганця* (вітер); *бактріану*, [2; 5] -на; [7:60] *бордюра*, [7:373] -ру, у [1; 2; 3; 5; 9] лише -ру; *буkletу*, [2; 3; 5; 9] -та; *буфета* (перекусна) й -ту (меблі), [1; 2; 3; 4; 5] усе навпаки; *гаку*, [2; 3; 5; 9] -ка; *ганга* (гурт); *дизайна*, [3; 4; 5; 9] -ну; *звуку*, [1; 2; 3; 4; 5; 8; 9] -ка й -ку; *інтегралу*, [1; 2; 5; 9] -ла; *картинга*, [2; 3; 5; 9] -гу; *квіннета*, [1; 2; 3; 5] -ту; *кетча*, [2] -ку; *кисляка*, [1; 2; 5] -ку; *комплекту*, *боскомплекту* і т. с. *нормокомплекта*; *лімбу*, [2; 3; 5; 9] -ба; *ляпанця*, [2; 5] -цю; *манускрипта*, [1; 2; 5; 8] -ту; *молокоміру*, [2; 3] -ра; *намета* (алюр); *наступу* і т. с. *контрнаступа*, [1; 2; 3] -пу; *націонал-лібералізма* й т. с. *лібералізму*; *нежиті*, [3] -ті й -тю, лише -тю в [1; 2; 4; 5]; [7:31] *нута*, *нагуда*, [7:611] -ту, -ду; *осокоору*, [1; 2; 4; 5] -ра; *офшора*, [2] -ру; *паба*; *пепіна* (сорт); *півчагарника*; *хот-догу*, [5] -га; *файла*, [2; 9] -лу; *футбола*,

[1; 2; 4; 5] -лу; *холодця*, [1; 2; 4; 5] -цю; *хоумленда* (резервація); *юза* й -зу (волок), [2; 3; 5] лише -за; *ящура* (хвороба), [1; 4; 5] -ру.

Далі подано матеріал лише декількох фахових навчально-довідкових видань, котрі теж «освятили» рекомендаційно-дозвільними грифами Міносвіти: *антара* [2; 3; 5; 7; 9], [1] -ру; *аніса* [2; 7], але *джонатану*, *дюшесу*, *кальвілю*, *ренклоду* [3; 7; 8], [5] *анісу*; *анонса* [3; 4; 7], [2; 5] -су; *атола* [3; 7; 9], [2; 5] -лу; *бестселера* [2; 3; 7], [4; 5] -ру; *бутика* [2; 3; 7], [5] -ку; *бювета* [5; 7], [2; 3; 9] -ту; *вестерна* [2; 3], [5; 7] -ну; *гурта* й -ту [2; 3; 5; 7], [1; 4; 8; 11] лише -ту; *денарію* [2; 7], [5] -рія; *джихада* [3], [2] -ду; *драйва* [2; 3; 7], [5] -ву; *дрелі* [3], [4; 5; 7; 9] *дриля*; *дрібняка* [5], [9] -ку; *звіринця* [1; 3; 7], [2; 5], -цю; *йогурту* [1; 2; 5; 7], [3] -та; *кіноварі* [7; 9], [1; 2; 3; 4] -ру й -рі; *кіоска* [7; 9], [1; 2; 3; 5] -ку; *коментарю* [1; 2] [3; 5; 7; 9] -ря; *коридора* [2; 3; 7], [1; 5; 8] -ру; *крекера* [3; 7], [2] -ру; *кремню* [3; 7], [1; 2; 5], -ня й -ню; *крикета* [2; 3; 7], [1; 5] -ту; *куплета* [3; 7], [1; 2] -ту; *мадригала* [2; 3; 7], [5] -лу; *маскавону* [2; 3; 7], [5] -на; *негатива* [3; 7], [2; 5], -ва й -ву; *палісадника* [2; 3; 5; 7; 9], [1] -ку; *панегірика* [2; 3; 5; 7], [1] -ку; *парадокса* [2; 3; 4; 7; 9], [1; 5] -су; *паркана* й -ну [2; 4; 5; 7; 8], лише -на [3], а [1] лише -ну; *пасквіля* [2; 3; 4; 5; 7; 9], [1] -лю; *позитива* й -ву [5], [1; 2; 3; 7; 9] лише -ва; *роя* й *рою* [2; 3; 4; 5; 7], лише *рою* [1; 8; 9]; *рум'янця* [2; 3; 7], [1; 5], -цю; *спектра* [2; 3; 4; 5; 7; 9], [1] -ру; *уривка* [1; 2; 3; 5; 7; 9], [8] -ку; *чагарю* [5], [1; 2; 3; 4; 7], -ря. Чи варто продовжувати?

Ось лише дециця ЧОМУ, які стосуються всіх видань, і це – лише верхівка айсберга: *аулу*, але *хутора*, *висілка*; *бар'єра*, але *бордюру*, *парпету*; *берега*, але *краю*; *борцику*, *душку*, *схилку*, *штахетнику*, але *барвіночка*, *відрізка*, *відтинка*, *вітрика*, *звучка*, *ліска*, *майданчика*, *ставка*, *точка* хоча *борицу*, *духу*, *схилу*, *штахету*, *барвінку*, *відрізу*, *відтину*, *вітру*, *звуку*, *лісу*, *майдану*, *ставу*; *борцівника*, *маточника*, *мудрика*, *ранника*, *щербача*, але *барвінку*, *коров'яку*, *кураю*, *ромену*; *бунта*, але *стосу*; *вігвама*, але *дому*, *намету*, *чуму*; *водограю*, але *фонтана*; *гандрона*, *гнота*, *каната*, *мотуза*, *провода*, *троса*, *шнура*, але *дроту*, *кабелю*, *ипагату*; *гарнітура*, але *комплекту*; *догмата*, але *канону*; *йодля*, але *фальцету*; *кексу*, *короваю*, але *буханця*, *книша*, *калача*, *торта*, *хліба*; *колонтитула*, але *напису*; *лозунта*, але *девїзу*, *заклику*; *ноктиорна*, але *експромту*, *етюду*, *концерту*, *маршу*, *хоралу*, *хору*; *опуху*, але *чиряка*, *ячменя*; *оповзня*, але *зсуву*, *оповзу*; *офсайда*; *падуба*, але *чагарнику*; *паласиту*, але *боліда*, *метеора*, *метеорита*; *паралакса*, *періцентра*, *періастра*, але *апогею*, *перигелію*, *перигею*; *паса* (ремінь), але в іграх -су; *пергаменту*,

але папера й -ру; плюмажу, але султана; погребя, але льоха, підвалу; потиличника, прочухана, але ляпасу, удару; пригорю, але горба, пагорба; розчерку, але закрутка; сувою, але верчика, згортка, пакунка, сувертка; таблоїда, але журналу, часопису; хворостняка, але хмизу; фортрану, але бейсика, паскаля; фугасу, але снаряда; фюзеляжу, але корпусу; штабеля, але стосу.

Чому лише акта, бюлетеня, але наказу, протоколу, рапорту; афганця, а де -цю (вітер); букета (збірне поняття); бункера, але корпусу; вигуку (частина мови)?; глянцеольда (золото); італіка, а -ку (шрифт); казімира, але казінету; номера (помешкання)? паладіуму (статуя); регістра (низка клавіш); скелета (сукупність кісток); телефону, факсу, а апарат?; фактора, чинника, це ж абстрактні поняття. Назви міст в [2]: Кавказу, Броду, Гарту, але Гая; Водобуду але Вітрогона.

Полемічними, як на сьогодні, видаються аргументи знаних науковців (С. Караванський, Ю. Шевельов й ін.) щодо поділу міст на українські й чужі; без уточнення, які саме чужі – азійські, американські, африканські, європейські?! Для прикладу Києва, Львова, Харкова й ін., але Тамбову, Берліну, й ін. Як вислід – матимемо з однаковим закінченням міста й держави Риму, Алжиру, Тунісу; країни й острова Занзібару; міста й річки Кабулу; міста й території Кавказу; міста й гір Каракоруму; міста й провінції Квебеку; міста й заточини Кембриджу та інші?

Логічно й доцільно було б лишити усталений стан – міста, окрім тих, які мають II складник із закінченням -у(-ю): броду, лиману – Кам'яного Броду, Красного Лиману й под., лишити з -а(-я), а всі інші (окрім Дінця, Дніпра, Сиваша, Хопра й под. із наголосом на останньому складі) із закінченням -у(-ю).

Дивовижка, але підручники для шкіл, вишів (із відповідними грифами Міносвіти) і навіть академічний правопис (!) подають написання складених назв-топонімів лише із закінченням -у(-ю) – Кривого Рогу, Веселого Подолу, Часового Яру ігноруючи ті, що мають закінчення -а(-я): Білого Камня (Рукава), Ближнього Хутора, Бобрового Кута, Великого Бобріка (Дирчина), Верхнього Вербежа (Кута, Токмака), Старого Бикова (Салтова) й безліч інших.

Важко погодитися з формами на -а(-я), попри наголос на останньому складі, оскільки всі вони є назвами речовини, збірних й абстрактних понять: вівса, карука, коментаря, ланцюга, стусана, штовхана, штурхана, ляца (удару), ривка, стрибка, табуна (гурту), тягаря, чагаря, хребта, хвоця (надиволоса), адже борцю, гуляшу, кулешу, куражу, куртажу, латачу, падежу, па-

стернаку, сургучу, тютюну, чагарнику, шан-тажу, шашилку, щавлю, янтарю, ясаку.

З огляду на повернення до питомих українських відповідників, низка варіантів відпаде (як уже маємо не генезису, залу, оазису, тезису, філіалу, а генези, зали, оази, тези, філії) або їх буде заступлено: аналізу=аналізи; архіваріуса, нотаріуса=архіваря, нотаря; багра=очети; балансу=рівноваги; басейну=сточниця, водозбору; бігунка=коліщати; болта=шрубви, прогонича; бордюру(а)=окрайку; борту(а)=облавку; браку=вибіроч, покидьків; буйка=сучки; бурну=хуртовини, хути, віхоли, завірюхи, шкварі, хуртечі, хвижі, хвиці; вентиля=кляти; візиту=візити; вінегрету=вінегрети; войлоку=повсти; графіну=карафи; девізу, лозунгу=гасла; загару=засмаги; зрачка=з(р)ін(в)ки, з(р)інці, чоловічка; ізюму=родзинок; іню=п(з,н)аморозі; інжиру=смокви, фіпи; каната=кодони; каравану, обозу=валки; картону=тектури; кіновару=цинбри; кіоску(а)=ятки; класу=класи; клапана=хлипавки, кляпки, хлипака; клімату=підсоння; кришталіка=сочки; купола=бані; кургану=могили; курсиву=писемівки; лимона=цитрини; магазину=крамниці; маси́табу=міри́ла; маятника=вага(д)ла, колибня, хитунна; миш'яку=Арсену; моргу=трупарні, покійницької; навісу=повітки, повіті, накриття; наждаку=точила, шмергелю; насипу=наспи; насоса=помпи, смока; номера=числа; опіуму=опію; паруса=чайми; пересипу=перести; перешийку=вузини, перешийки; підвіса=підчіпки; підноса=таці, тареля; підодіяльника=пішви; підшипника=вальниці; пригороду=передмістя; приходу=парафії; прототипу=праподоби; психозу=психози; пунктиру=точковання, крапчаку; резерву=резерви; рентгену=X-променів; ряду=низки, вервечки; салюту=сальви; свинцю=олива; світлофора=бекети; синтаксису=синтакси; тилу=затилля; тиражу=накладу; троса=линви; фасаду=чола; фільтра=цідила; фланця=крисів; фонтана=водограю; фону=тла; центру (міста)=середмістя; чемодана=валізи; шаблона=модла; шампінйона=печерці; шлаку=жужелі; шланга=кишки; штепселя=втички; штурвала=керма; якоря=1) мор. кітви, 2) сл. вятворця; янтарю=буришину; ярлика=налички й под.

Тенденцію до подальшого розширення царини вжитку закінчення -у(-ю) за рахунок -а(-я) в іменниках II відміни однини чоловічого роду на приголосний, яка протягом усього часу функціювання української мови в XX ст. мала місце як в усному мовленні й у мові красного пись-

менства, так і в нормативних наукових виданнях. Останнє з помітних розширень семантичних царин уживання форм на -у(-ю) й досі лишається одним із найсуперечливіших і найменш послідовних положень чинного правопису.

Отже, процес нормування флексій -а(-я) та -у(-ю) в зазначених іменниках триває. Нагальною є потреба диференціювати смислові відтінки слів (зокрема термінів) за допомогою заналізованого граматичного явища. Ці пекучі питання розглядала 10-та Міжнародна наукова конференція «Проблеми української термінології СловоСвіт 2008» і в підсумковій ухвалі-зверненні до Президента України зазначила: а) *створити Комітет захисту української мови, на який покласти обов'язки реального захисту української*

мови від негативних впливів та забезпечення її розвитку в усіх царинах діяльності суспільства, бо захист державної мови рівнозначний захистові самої держави; б) запровадити мовні інспекції при обласних, міських та районних адміністраціях для контролю якості інформаційно-рекламної продукції; в) відновити діяльність Правовисної комісії. У травні 2009 р. відбулася всеукраїнська нарада «Сучасний стан термінознавства в Україні та шляхи розроблення стандартів наукової термінології» за головування експерта освіти і науки, на якій автор озвучив воляння всіх мовників: «Слід якомога швидше упорядкувати правопис, щоби покласти край кривописному божевіллю». Урядовець відповів: «Якщо встигнемо». І таки не встигли...

Література

1. Бурячок А. Орфографічний словник української мови. — 3-тє вид. — К. : Наукова думка, 2000 — 400 с.
2. Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / Уклад. і голов. ред. В. Бусол. — К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. — 896 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Бусол. — К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. — 1428 с.
4. Гринчишин Д. й ин. Словник-довідник з культури української мови. — 3-тє вид., випр. — К. : Знання, 2006. — 367 с.
5. Лозова Н., Фидрак В. Дзвона чи дзвону? або -а(-я) чи -у(-ю) в родовому відмінку: Словник-довідник. — К. : Наукова думка, 2007. — 168 с.
6. Мацюк Р. Суржик для інтелігенції. — Л. : Сполом, 2008. — 334 с.
7. Російсько-український словник / За ред. В. Жайворонка. — К. : Абрис, 2002. — 1404 с.
8. Український правопис [стереотип. вид.] — К. : Наукова думка, 2000. — 24 с.
9. Українсько-російський словник наукової термінології / За заг. ред. Л. Симоненко. — К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. — 416 с.
10. Щерба Л. Языковая система и речевая деятельность. — Л., 1974.
11. Ючук І. Українська мова. — К. : Либідь, 2003. — 640 с.